Qabul qilindi: 5-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 9-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 15-oktabr 2026-yil

INSON QADR-QIMMATINI IJTIMOIY ADOLATNING FUNDAMENTAL MEZONI SIFATIDA ASOSLASH: SHAXS AVTONOMIYASI, IJTIMOIY E’TIROF VA DEMOKRATIK TENG HUQUQLILIKNING AKSIOLOGIK TALQINI

ОБОСНОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО КРИТЕРИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ: АВТОНОМИЯ ЛИЧНОСТИ, СОЦИАЛЬНОЕ ПРИЗНАНИЕ И АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РАВНОПРАВИЯ

JUSTIFICATION OF HUMAN DIGNITY AS A FUNDAMENTAL CRITERION OF SOCIAL JUSTICE: AUTONOMY OF THE INDIVIDUAL, SOCIAL RECOGNITION, AND AXIOLOGICAL INTERPRETATION OF DEMOCRATIC EQUALITY

Boltaboyev Iqboljon Tursunaliyevich
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Orcid: 0009-0003-2713-5992

Annotatsiya. Maqolada inson qadr-qimmatini ijtimoiy adolatning fundamental mezoni sifatida asoslash ijtimoiy-falsafiy va normativ nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi inson qadr-qimmatining avtonomiya, e’tirof va teng huquqlilik o‘rtasidagi integrativ funksiyasini asoslash hamda adolatli institutlar uchun normativ mezonlar ishlab chiqish. Metodologik asosni dialektik, konseptual, qiyosiy, aksiologik hamda refleksiv muvozanat usullari tashkil etadi. Natijada “avtonomiya, e’tirof, teng maqom” dignity modeli ishlab chiqilib, asosiy ziddiyatlarning normativ chegaralari va institutsional mezonlari tizimlashtirildi.

Kalit so‘zlar: inson qadr-qimmati, ijtimoiy adolat, avtonomiya, ijtimoiy e’tirof, teng huquqlilik, aksiologiya, demokratiya

Аннотация. В статье с социально-философских и нормативных позиций анализируется обоснование человеческого достоинства как фундаментального критерия социальной справедливости. Цель исследования состоит в выявлении внутренних связей между ключевыми категориями проблемы и определении условий их справедливого институционального согласования. Методологическую основу составляют диалектический, концептуальный, сравнительный, аксиологический методы и принцип рефлексивного равновесия. В результате предложена многомерная концептуальная модель, систематизирующая нормативные критерии, противоречия и пределы институциональных решений.

Ключевые слова: человеческое достоинство, социальная справедливость, автономия, социальное признание, равноправие, аксиология, демократия

Abstract. The article examines human dignity as a fundamental criterion of social justice from socio-philosophical and normative perspectives. The study aims to reveal the internal relations among the key categories of the problem and to define the conditions for their just institutional coordination. The methodology combines dialectical, conceptual, comparative, axiological analysis and the principle of reflective equilibrium. The study develops a multidimensional conceptual model that systematizes normative criteria, contradictions, and the limits of institutional solutions.

Keywords: human dignity, social justice, autonomy, social recognition, equal rights, axiology, democracy

Kirish

Zamonaviy demokratik jamiyatlarda inson qadr-qimmatini ijtimoiy adolatning fundamental mezoni sifatida asoslash muammosi ijtimoiy falsafaning normativ va institutsional yo‘nalishlarini birlashtiruvchi dolzarb masalalardan biridir. Muammoning keskinligi shundaki, qadr-qimmat ko‘pincha umumiy axloqiy shior sifatida qo‘llanib, uning avtonomiya, e’tirof va teng huquqlilikni bog‘laydigan aniq normativ funksiyasi yetarlicha differensiallashtirilmaydi. Shu sababli tadqiqot faqat mavjud institutlarning tavsifiga emas,

ularning qaysi sharoitda adolatli, legitim va inson qadr-qimmatiga mos munosabatlar ishlab chiqarishini aniqlashga qaratildi.

Mavzuning nazariy bo‘shlig‘i quyidagicha ifodalanadi: dignityga oid huquqiy va etik nazariyalar ko‘p bo‘lsa-da, uni distributiv, protsessual va relatsion adolatni birlashtiruvchi metamezon sifatida demokratik institutlar uchun operatsion tahlilga aylantirish masalasi ochiq qolmoqda. O‘zbek mualliflarining so‘nggi tadqiqotlari milliy transformatsiya doirasida masalaning konkret institutsional va ijtimoiy qirralarini ko‘rsatadi [1, p. 280–284; 2, p. 339–341]. Ularning natijalari ushbu maqola uchun empirik faktlar bazasi emas, balki mahalliy konseptual muhitni tushunish va normativ savollarni aniqlashtirish manbasi sifatida qo‘llanadi. Rus tilidagi zamonaviy ilmiy adabiyot muammoning institutsional, sotsiologik va falsafiy o‘lchovlarini turli metodologik nuqtai nazardan ochadi [3, p. 26–37; 4, p. 1431–1436]. Bu ishlar bir tomondan kategoriyalarning real boshqaruv yoki ijtimoiy amaliyotdagi ko‘rinishini aniqlashtirsa, ikkinchi tomondan ularni yagona normativ modelga keltirishda mavjud cheklovlarni ham ko‘rsatadi. Ingliz tilidagi va boshqa xorijiy manbalar esa shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilikni xalqaro normativ bahslar bilan bog‘lash imkonini beradi [5, p. 862–885; 6, p. 739–746; 7, p. 113–140; 8, p. 613–638]. Turli ilmiy an’analarni qiyoslash kategoriya mazmunini universallashtirish bilan tarixiy-kontekstual xususiyatlarni saqlash o‘rtasidagi muvozanatni aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yildi: shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilik o‘rtasidagi munosabatni qanday normativ va institutsional asosda tashkil etish mumkin, toki bir omilning kuchayishi boshqasining mazmunini yemirmasin? Obyekt demokratik jamiyatdagi qadr-qimmat va adolat munosabatlari; predmet qadr-qimmatning shaxsiy avtonomiya, ijtimoiy maqom va teng huquqlilikni normativ bog‘lash mexanizmi. Maqsad inson qadr-qimmatining avtonomiya, e’tirof va teng huquqlilik o‘rtasidagi integrativ funksiyasini asoslash hamda adolatli institutlar uchun normativ mezonlar ishlab chiqish. Ushbu maqsad tushunchalarning semantik chegaralarini ajratish, ziddiyatlarning kelib chiqish mexanizmini ko‘rsatish va mezonlar tizimini ishlab chiqish orqali amalga oshirildi.

Boshlang‘ich gipoteza shundan iboratki, “avtonomiya, e’tirof, teng maqom” dignity

modeli unsurlari bir-biriga tashqi cheklov sifatida emas, o‘zaro legitimlashtiruvchi shart sifatida talqin qilinganda masalaning ijtimoiy-falsafiy mazmuni chuqurroq ochiladi. Bunda normativ mezonlar qat’iy lexik ierarxiya shaklida emas, zarar, teng maqom, real imkoniyat va hisobdorlik kabi chegaraviy testlar yordamida muvofiqlashtiriladi.

Nazariy pozitsiya relatsion, institutsional va aksiologik yondashuvlarni birlashtiradi. Relatsion yondashuv subyektlarning bir-biriga qanday maqomda munosabatda bo‘lishini, institutsional yondashuv ushbu maqomni qo‘llab-quvvatlovchi qoida va protseduralarni, aksiologik tahlil esa shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilikning normativ qiymatini aniqlaydi. Shu sababli natijalar yangi eksperimental faktlar emas, manbalar bilan asoslangan nazariy tezislar sifatida taqdim etiladi.

Ilmiy yangilik uch yo‘nalishda ifodalanadi: birinchidan, inson qadr-qimmati avtonomiya, e’tirof va teng maqomni birlashtiruvchi metamezon sifatida asoslandi; ikkinchidan, formal tenglikdan foydalanish mumkin bo‘lgan teng huquqlilikka o‘tish mezonlari ishlab chiqildi; uchinchidan, ijtimoiy siyosat uchun qadr-qimmatga ta’sirni baholashning relatsion savollari taklif qilindi. Mazkur yangiliklar yakuniy va universal nazariya sifatida emas, keyingi empirik va qiyosiy tadqiqotlar uchun tekshiriladigan konseptual konstruksiya sifatida taklif etiladi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. O‘zbek manbasi, ikki rus ilmiy an’anasi vakili, ikki ingliz tilidagi tadqiqot va ikki boshqa xorijiy ilmiy maktab vakili. Tanlash mezonlari mavzuga bevosita aloqadorlik, bibliografik rekvizitlarning tekshirilishi, normativ argumentning aniqligi va kamida bitta asosiy kategoriya bo‘yicha konseptual hissa mavjudligidan iborat bo‘ldi. Manbalar statistik reprezentativlik uchun emas, nazariy pozitsiyalarni qiyoslash uchun ishlatildi.

Dialektik metod qarama-qarshi ko‘rinadigan talablarning ichki bog‘lanishini aniqlash uchun qo‘llandi. Ziddiyat bartaraf etilishi kerak bo‘lgan mantiqiy xato sifatida emas, tushunchaning rivojlanish manbai sifatida ko‘rildi. Har bir prinsipning ijobiy funksiyasi bilan birga uni mutlaqlashtirishdan keladigan normativ xavf ajratildi; sintez esa mexanik o‘rtacha emas, funksional chegaralarni qayta belgilash sifatida talqin qilindi.

Konseptual tahlil asosiy terminlarning ma’no diapazonini aniqlash, kategoriyalar o‘rtasidagi yashirin ekvivalentliklarni ajratish va ularni baholash savollariga aylantirishga xizmat qildi. Qiyosiy metod turli ilmiy an’analardagi argumentlarni bir xil muammo maydonida solishtirish imkonini berdi. Aksiologik tahlilda samaradorlik bilan bir qatorda qadr-qimmat, teng maqom, ishtirok, erkinlik va mas’uliyatga ta’sir ham hisobga olindi.

Refleksiv muvozanat prinsipi umumiy normativ tezislar, konkret qarshi misollar va institutsional oqibatlar o‘rtasida qayta aloqa yaratish uchun qo‘llandi. Bir prinsip intuitiv jihatdan maqbul bo‘lsa-da, izchil ravishda kamsituvchi yoki nomutanosib zarar tug‘dirsa, uning qo‘llanish sohasi qayta ko‘rib chiqildi. Aksincha, bir martalik noqulay oqibat umumiy normadan voz kechish uchun yetarli asos deb olinmadi.

Tadqiqotning metodologik cheklovi yangi so‘rovnoma, tajriba yoki statistik ma’lumot ishlab chiqarmasligidir. Shuning uchun natijalar “empirik isbotlangan qonuniyatlar” sifatida emas, mavjud ilmiy manbalar va normativ argumentlardan kelib chiqadigan konseptual xulosalar sifatida beriladi. Ushbu chegarani aniq ko‘rsatish falsafiy maqolada tekshiriluvchanlik va metodologik halollikni ta’minlaydi.

Natijalar

Inson qadr-qimmati adolatning mavhum bezagi emas, shaxsni davlat, bozor yoki kollektiv maqsadlar uchun oddiy vositaga aylantirishga qarshi normativ chegaradir. Ushbu tezis shaxs avtonomiyasini mustaqil va o‘z-o‘zidan yetarli kategoriya sifatida emas, ijtimoiy e’tirof hamda demokratik teng huquqlilik bilan o‘zaro shartlangan ijtimoiy munosabat sifatida ko‘rishni talab qiladi. Falsafiy tahlilda bir qadriyatning maksimal darajada amalga oshirilishi emas, uning boshqa legitim talablar bilan qanday uyg‘unlashishi muhimdir. Shu bois normativ baho institutning formal maqsadi, real ijtimoiy oqibatlari va shaxsning subyektlik maqomini bir vaqtda hisobga olishi kerak. [1, p. 280–284]

Avtonomiya qadr-qimmatning muhim qatlami bo‘lsa-da, u ijtimoiy sharoit va boshqalarning e’tirofisiz sof individual mustaqillik sifatida mavjud bo‘la olmaydi. Masalaning dialektik tabiati shundaki, shaxs avtonomiyasining kuchayishi muayyan sharoitda ijtimoiy e’tirofni qo‘llab-quvvatlashi, boshqa sharoitda esa uni cheklashi mumkin. Ziddiyatni mexanik murosa orqali emas, qarama-qarshi talablarning funksional

chegaralarini aniqlash va yangi institutsional sifatga olib chiqish orqali hal etish mumkin. Bu yondashuv abstrakt normativizmni kamaytirib, tahlilni real boshqaruv, fuqarolik tajribasi va ijtimoiy tuzilma bilan bog‘laydi. [2, p. 339–341]

Ijtimoiy e’tirof shaxsning ruhiy komfortiga oid qo‘shimcha ehtiyoj emas, uning teng maqomdagi fuqarolik subyekti sifatida ko‘rinishi va eshitilishi uchun zarur shartdir. Bu yerda formal tenglikni real imkoniyat bilan, deklarativ huquqni amaliy foydalanish imkoniyati bilan aynanlashtirmaslik zarur. Shaxs avtonomiyasi mazmuni resurslardan foydalanish qobiliyati, ovozning eshitilishi, qarorga ta’sir imkoniyati va nomutanosib zararlarning kamaytirilishi bilan bog‘langandagina to‘liq namoyon bo‘ladi. Natijada adolat statik holat emas, imkoniyat va maqomni ishlab chiqaradigan ijtimoiy mexanizmlarning sifatiga doir mezonga aylanadi. [3, p. 26–37]

Demokratik teng huquqlilik barchaga bir xil munosabat qilish bilan cheklanmaydi; tarixiy yoki institutsional to‘siqlarni hisobga olmaslik formal tenglik ostida real kamsitishni saqlab qolishi mumkin. Nazariy jihatdan bu xulosa natijaviy, protsessual va munosabatli adolatni bir-biridan ajratmaslikni talab qiladi. Qarorning kimga nima bergani muhim, biroq qaror qanday ishlab chiqilgani, kimning dalili tan olingani, javobgarlik qanday taqsimlangani va demokratik teng huquqlilik qanday himoyalangani ham bir xil darajada normativ ahamiyatga ega. Ushbu qatlamlardan biridagi tizimli nuqson qolgan qatlamlarning legitimligini ham zaiflashtiradi. [4, p. 1431–1436]

Qadr-qimmat tamoyili resurslarning aniq miqdorini bevosita belgilamaydi, biroq taqsimotning tahqirlovchi, chetlashtiruvchi yoki qaramlikni kuchaytiruvchi shakllariga normativ cheklov qo‘yadi. Demokratik transformatsiya nuqtai nazaridan institutlar tayyor va o‘zgarmas tuzilma emas, jamoaviy tajriba orqali muntazam qayta legitimlashtiriladigan mexanizmdir. Tarixiy meros, ijtimoiy guruhlarning boshlang‘ich pozitsiyasi va axborotga kirish tafovutlari ijtimoiy e’tirofni turlicha idrok etishga olib keladi. Shu sababli umumiy qoidaning o‘zi yetarli emas; uning turli guruhlarga real ta’siri refleksiv ravishda tekshirilishi lozim. [5, p. 862–885]

1-jadval. “avtonomiya, e’tirof, teng maqom” dignity modelining tahliliy

mezonlari

O‘lchov	Falsafiy mazmun	Normativ mezon	Institutsional ko‘rinish
Avtonomiya	Shaxsning o‘z hayot rejasini shakllantirish va qayta ko‘rish qobiliyati	Majburlov va paternalizmni cheklash	Tanlov, rozilik, huquqiy himoya
E’tirof	Shaxsni ijtimoiy jihatdan qadrsizlantirmaslik va ovozini tan olish	Tahqirlash va stigmatizatsiyaga qarshi himoya	Hurmatli muomala, vakillik
Teng huquqlilik	Huquqlar va siyosiy maqomning ierarxik bo‘lmasligi	Teng himoya va teng fuqarolik maqomi	Kamsitmaslik, kirish, apellyatsiya
Qadr-qimmat metamezoni	Siyosat natijasini insonni vositaga aylantirmaslik nuqtai nazaridan tekshirish	Minimal daxlsiz maqom	Dignity impact assessment

Davlat siyosati fuqarolarni passiv yordam oluvchi sifatida tasniflasa, hatto moddiy foyda yetkazgan taqdirda ham avtonomiya va e’tirof qatlamlarida adolatsizlik yuzaga kelishi mumkin. Natijada shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilik o‘rtasidagi aloqa nol yig‘indili raqobat sifatida emas, o‘zaro mustahkamlovchi normativ arxitektura sifatida ko‘rinadi. Bir tamoyilning barqarorligi boshqasini chetga surishga emas, uning institutsional kafolatlarini tan olishga bog‘liq. Aynan shu nuqtada davlat, jamiyat va shaxs o‘rtasidagi munosabat paternalistik boshqaruvdan hisobdorlik, ishtirok va asoslantirishga tayanuvchi tizimga o‘tadi. [6, p. 739–746]

Qadr-qimmatning relatsion talqini shaxsni alohida atom emas, huquq, institut va ijtimoiy munosabatlar orqali o‘z subyektligini amalga oshiradigan mavjudot sifatida ko‘radi. Ushbu tezis shaxs avtonomiyasini mustaqil va o‘z-o‘zidan yetarli kategoriya sifatida emas, ijtimoiy e’tirof hamda demokratik teng huquqlilik bilan o‘zaro shartlangan ijtimoiy munosabat sifatida ko‘rishni talab qiladi. Falsafiy tahlilda bir qadriyatning maksimal darajada amalga oshirilishi emas, uning boshqa legitim talablar bilan qanday uyg‘unlashishi muhimdir. Shu bois normativ baho institutning formal maqsadi, real ijtimoiy oqibatlari va shaxsning subyektlik maqomini bir vaqtda hisobga olishi kerak. [7, p. 113–140]

Teng huquqlilikning mazmuni huquqning mavjudligi bilan emas, ushbu huquqdan qo‘rqmasdan, stigma va nomutanosib xarajatlarsiz foydalanish imkoniyati bilan o‘lchanadi. Masalaning dialektik tabiati shundaki, shaxs avtonomiyasining kuchayishi muayyan

sharoitda ijtimoiy e’tirofni qo‘llab-quvvatlashi, boshqa sharoitda esa uni cheklashi mumkin. Ziddiyatni mexanik murosa orqali emas, qarama-qarshi talablarning funksional chegaralarini aniqlash va yangi institutsional sifatga olib chiqish orqali hal etish mumkin. Bu yondashuv abstrakt normativizmni kamaytirib, tahlilni real boshqaruv, fuqarolik tajribasi va ijtimoiy tuzilma bilan bog‘laydi. [8, p. 613–638]

E’tirof siyosati guruhiy identiklikni mutlaqlashtirmasligi kerak; uning vazifasi shaxslarning teng insoniy maqomini ko‘rinmas qiladigan ierarxiyalarni bartaraf etishdir. Bu yerda formal tenglikni real imkoniyat bilan, deklarativ huquqni amaliy foydalanish imkoniyati bilan aynanlashtirmaslik zarur. Shaxs avtonomiyasi mazmuni resurslardan foydalanish qobiliyati, ovozning eshitilishi, qarorga ta’sir imkoniyati va nomutanosib zararlarning kamaytirilishi bilan bog‘langandagina to‘liq namoyon bo‘ladi. Natijada adolat statik holat emas, imkoniyat va maqomni ishlab chiqaradigan ijtimoiy mexanizmlarning sifatiga doir mezonga aylanadi. [1, p. 280–284]

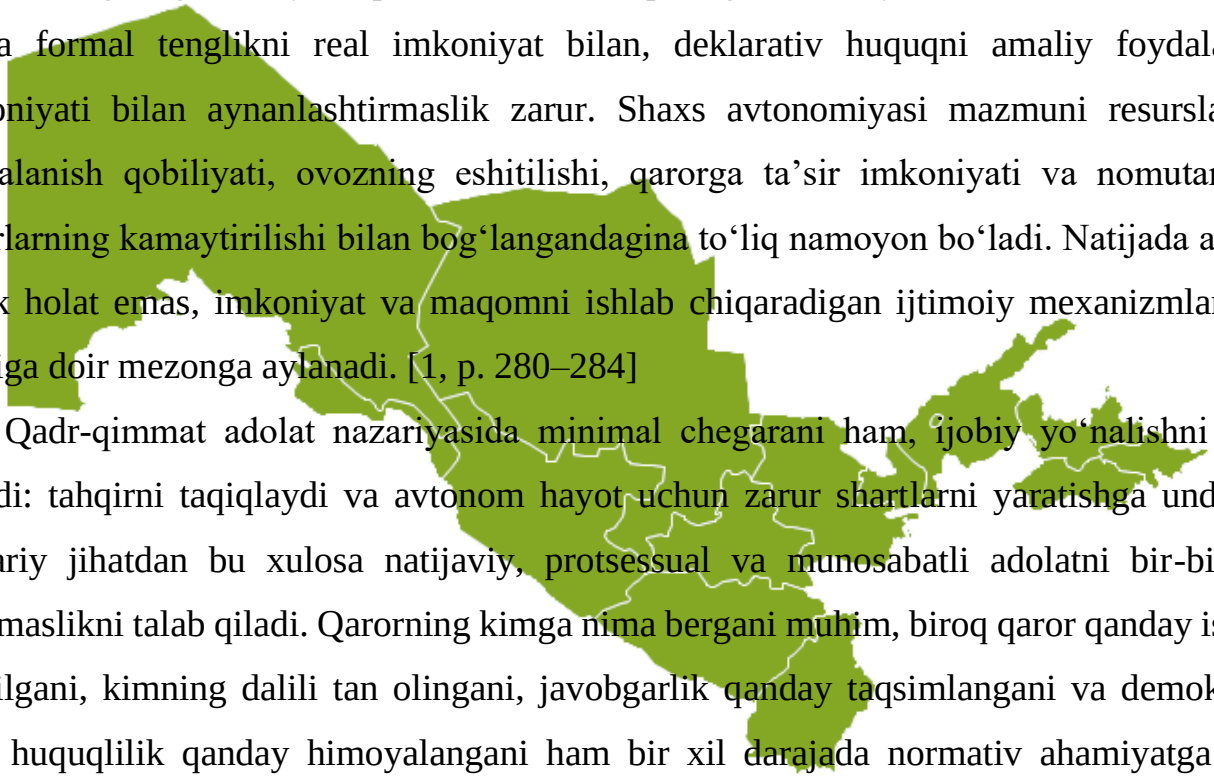

Qadr-qimmat adolat nazariyasida minimal chegarani ham, ijobiy yo‘nalishni ham beradi: tahqirni taqiqlaydi va avtonom hayot uchun zarur shartlarni yaratishga undaydi. Nazariy jihatdan bu xulosa natijaviy, protsessual va munosabatli adolatni bir-biridan ajratmaslikni talab qiladi. Qarorning kimga nima bergani muhim, biroq qaror qanday ishlab chiqilgani, kimning dalili tan olingani, javobgarlik qanday taqsimlangani va demokratik teng huquqlilik qanday himoyalangani ham bir xil darajada normativ ahamiyatga ega. Ushbu qatlamlardan biridagi tizimli nuqson qolgan qatlamlarning legitimligini ham zaiflashtiradi. [2, p. 339–341]

Muhokama

Olingan natijalar inson qadr-qimmatini ijtimoiy adolatning fundamental mezoni sifatida asoslashni bir o‘lchovli formulaga tushirish qiyinligini ko‘rsatadi. O‘zbek manbalaridagi mahalliy transformatsiya tajribasi [1; 2], rus tilidagi ilmiy adabiyotdagi institutsional va konseptual tahlillar [3; 4], shuningdek ingliz tilidagi va boshqa xalqaro yondashuvlar [5–8] bir-birini aynan takrorlamaydi. Ularni bir modelda solishtirish nazariy farqlarni yo‘qotish emas, qaysi normativ xulosalar kontekstga bog‘liq, qaysilari esa umumlashtirishga yaroqli ekanini aniqlash imkonini beradi.

Muhokamaning birinchi natijasi shuki, shaxs avtonomiyasini mutlaq ustuvor qiymat sifatida ko‘rish ijtimoiy e’tirof yoki demokratik teng huquqlilikning legitim talablarini ko‘rinmas qilishi mumkin. Biroq bundan barcha qadriyatlar teng kuchga ega va istalgan kompromiss maqbul degan relativistik xulosa kelib chiqmaydi. Inson qadr-qimmatiga zarar, asoslanmagan kamsitish, tizimli chetlatish va hisobdorlikdan qochish normativ “qizil chiziqlar” vazifasini bajaradi.

Ikkinchi natija institutsional vositachilikka taalluqlidir. Falsafiy prinsip real siyosatga bevosita ko‘chirilmaydi; u mezon, protsedura, indikator va javobgarlik tizimlari orqali amaliy shaklga kiradi. Shu bosqichda semantik yo‘qotish xavfi paydo bo‘ladi: keng ma’nodagi ijtimoiy e’tirof faqat bitta statistik ko‘rsatkich yoki formal protseduraga aylantirilsa, uning relatsion va aksiologik mazmuni kamayadi. Shuning uchun operatsionallashtirish kategoriya mazmunini qisqartirish emas, uning turli qirralarini tekshiriladigan savollar bilan ifodalash sifatida tushunilishi kerak.

Uchinchi natija demokratik legitimlik bilan bog‘liq. “avtonomiya, e’tirof, teng maqom” dignity modeli fuqarolarning institutlarni baholashida faqat yakuniy manfaat emas, protsedura, tushuntirish, hurmat va ishtirok ham muhimligini ko‘rsatadi. Institut qaror sababini ochiqlashi, ta’sir ko‘rgan guruhlarning dalillarini qabul qilishi va jiddiy nomutanosiblik aniqlansa tuzatish mexanizmini ishga tushirishi lozim. Refleksiv tuzatish zaiflik emas, demokratik boshqaruvning o‘z legitimligini dalil va tajriba asosida yangilab turish usulidir.

Demokratik institutning legitimligi fuqaroni qaror obyekti emas, sabablarni tushunish, e’tiroz bildirish va javob talab qilish huquqiga ega subyekt deb tan olishiga bog‘liq. Demokratik transformatsiya nuqtai nazaridan institutlar tayyor va o‘zgarmas tuzilma emas, jamoaviy tajriba orqali muntazam qayta legitimlashtiriladigan mexanizmdir. Tarixiy meros, ijtimoiy guruhlarning boshlang‘ich pozitsiyasi va axborotga kirish tafovutlari ijtimoiy e’tirofni turlicha idrok etishga olib keladi. Shu sababli umumiy qoidaning o‘zi yetarli emas; uning turli guruhlarga real ta’siri refleksiv ravishda tekshirilishi lozim. [7, p. 113–140]

Qadr-qimmatni metamezon sifatida qabul qilish distributiv, protsessual va relatsion adolat baholarini yagona insoniy maqom tamoyili atrofida muvofiqlashtirish imkonini

beradi. Natijada shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilik o‘rtasidagi aloqa nol yig‘indili raqobat sifatida emas, o‘zaro mustahkamlovchi normativ arxitektura sifatida ko‘rinadi. Bir tamoyilning barqarorligi boshqasini chetga surishga emas, uning institutsional kafolatlarini tan olishga bog‘liq. Aynan shu nuqtada davlat, jamiyat va shaxs o‘rtasidagi munosabat paternalistik boshqaruvdan hisobdorlik, ishtirok va asoslantirishga tayanuvchi tizimga o‘tadi. [8, p. 613–638]

Taklif etilayotgan yondashuvni amaliy siyosat tahliliga tatbiq etishda uch bosqich muhim. Birinchi bosqichda qarorning bevosita maqsadi, ta’sir ko‘rgan subyektlar va mavjud kuch asimmetriyalari aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda yashirin xarajatlar, cheklangan imkoniyatlar va normativ zararlar tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda qarorning shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilikga ta’siri alohida emas, o‘zaro bog‘liq indikatorlar orqali baholanadi. Bunday yondashuv “samarador, demak adolatli” yoki “formal teng, demak adolatli” kabi qisqa xulosalarning oldini oladi.

Maqola doirasida uchta amaliy yo‘nalish tavsiya etiladi: 1) ijtimoiy siyosat va davlat xizmatlari uchun qadr-qimmatga ta’sirni baholash mezonlarini joriy etish; 2) stigmatizatsiya va paternalistik tilni kamaytiruvchi institutsional standartlarni ishlab chiqish; 3) huquqlardan foydalanishda real xarajat va cheklovlarni muntazam audit qilish. Ushbu tavsiyalar tayyor ma’muriy reglament emas, konkret soha va institutga moslashtirilishi lozim bo‘lgan normativ dizayn prinsiplari hisoblanadi. Ularning asosiy funksiyasi qarorni faqat yakuniy natija bilan emas, qaror ishlab chiqilgan epistemik, protsessual va munosabatli muhit bilan ham baholashga undashdir.

Xulosa

Tadqiqot inson qadr-qimmatini ijtimoiy adolatning fundamental mezoni sifatida asoslash masalasini alohida va bir-biridan uzilgan kategoriyalar majmui sifatida emas, o‘zaro shartlangan normativ munosabat sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi. Tahlil natijasida “avtonomiya, e’tirof, teng maqom” dignity modeli taklif qilindi; mazkur model shaxs avtonomiyasi, ijtimoiy e’tirof va demokratik teng huquqlilik o‘rtasidagi aloqani bir tamoyilning mutlaq ustuvorligi asosida emas, ularning legitim funksiyalari va chegaralarini o‘zaro muvofiqlashtirish orqali tushuntiradi. Birinchi ilmiy natija shuki, inson qadr-qimmati

avtonomiya, e’tirof va teng maqomni birlashtiruvchi metamezon sifatida asoslandi. Ikkinchidan, formal tenglikdan foydalanish mumkin bo‘lgan teng huquqlilikka o‘tish mezonlari ishlab chiqildi. Uchinchidan, ijtimoiy siyosat uchun qadr-qimmatga ta’sirni baholashning relatsion savollari taklif qilindi. Bu xulosalar ijtimoiy adolatni faqat natijaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, protsedura sifati, teng maqom, real imkoniyat, javobgarlik va qayta ko‘rib chiqish imkoniyati orqali ham baholash lozimligini ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqib, amaliy jihatdan ijtimoiy siyosat va davlat xizmatlari uchun qadr-qimmatga ta’sirni baholash mezonlarini joriy etish, stigmatizatsiya va paternalistik tilni kamaytiruvchi institutsional standartlarni ishlab chiqish hamda huquqlardan foydalanishda real xarajat va cheklovlarni muntazam audit qilish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Biroq maqola nazariy-konseptual xarakterga ega bo‘lgani sababli, taklif etilgan model universal empirik qonuniyat sifatida emas, keyingi qiyosiy va empirik tadqiqotlarda tekshirilishi lozim bo‘lgan normativ-analitik konstruksiya sifatida talqin qilinadi. Uning asosiy ilmiy qiymati murakkab demokratik munosabatlarni soddalashtiruvchi monistik baholardan voz kechib, qaror va institutlarning bir vaqtning o‘zida bir nechta axloqiy hamda ijtimoiy mezonlar bo‘yicha tekshirilishini ta’minlaydigan konseptual maydon yaratishidadir. Shu ma’noda, tadqiqot natijalari demokratik boshqaruvning legitimligi nafaqat huquqiy vakolat va samaradorlikka, balki ta’sir ko‘rgan subyektlarning teng maqomi, ovozning e’tirofi, sabablarning ochiqligi va institutsional tuzatish imkoniyatiga ham bog‘liq ekanini asoslaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Baratov M.X., Jalilova Z. Inson qadr-qimmati: falsafiy-axloqiy va ijtimoiy tahlil // Modern Science and Research. 2025. Vol. 4, No. 9. p. 280–284. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.science-research.136565.

2. Sherboboyev M.A. Inson qadrini ulug‘lash demokratik prinsip sifatida // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. 2024. Vol. 4, No. 26. p. 339–341. DOI: 10.5281/zenodo.14544355.

3. Кравец И.А. Homo Dignus в философском и правовом дискурсе: человеческое достоинство и философия конституционализма // Вопросы философии. 2020. № 2. p. 26–37. DOI: 10.21146/0042-8744-2020-2-26-37.

4. Сычёва Т.М. Понятие «человеческое достоинство»: истоки, смысл и современная трактовка // Манускрипт. 2021. Т. 14, № 7. p. 1431–1436. DOI: 10.30853/mns210242.

5. Valentini L. Dignity and Human Rights: A Reconceptualisation // Oxford Journal of Legal Studies. 2017. Vol. 37, No. 4. p. 862–885. DOI: 10.1093/ojls/gqx011.

6. MacKinnon C.A. Substantive Equality Revisited: A Reply to Sandra Fredman // International Journal of Constitutional Law. 2016. Vol. 14, No. 3. p. 739–746. DOI: 10.1093/icon/mow047.

7. Gilabert P. Understanding Human Dignity in Human Rights // Human Dignity and Human Rights. Oxford University Press, 2018. p. 113–140. DOI: 10.1093/oso/9780198827221.003.0005.

8. González-Ricoy I., Queralt J. Political Liberties and Social Equality // Law and Philosophy. 2018. Vol. 37, No. 6. p. 613–638. DOI: 10.1007/s10982-018-9329-5.

